

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARINA KATKISI

Ali Duymaz*

Özet

Türkçe ilk roman yazarı, sözlük çalışmalarının ilk temsilcisi, edebiyat tarihimizin önemli siması Şemseddin Sami'nin içinde bulunduğu Tanzimat Devrinin diğer bazı yazarlarıyla birlikte ilk Türk folklor araştırmacılarından biri olduğu da bir gerçektir. Aile geleneği doğrultusunda Bektaşî tekkesine devam etmiş olan Şemseddin Sami'nin roman ve tiyatrolarında folklorik unsurları kullanmasının yanı sıra Kutadgu Bilig ve Orhun Abideleri'yle ilgili eserleri Türk kültür ve folkloru açısından öncü çalışmalardır. Ayrıca "Cep Kütüphanesi" dizisinde antropoloji, mitoloji gibi folklorla ilgili konularda kitapçıklar yazmıştır. Letaif adlı iki ciltlik fıkra derlemesi ile Emsal adlı dört ciltlik özlü sözler derlemesi doğrudan folklorla ilgili çalışmalardır. İlk yerli romanımız sayılan Taaşuk-ı Talat ve Fitnat adlı eserinde görücü usulü ile evlenmenin sakıncaları, kölelik ve cariyelik kurumlarıyla birlikte eleştirel bir dille anlatılmaktadır.

Diğer birçok yönüyle bilimsel anlamda araştırılmış olan Şemseddin Sami'nin folklor araştırmaları açısından katkıları bu bildiride ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Şemseddin Sami, Türk Folklor Araştırmaları, Fıkra, Atasözü

ŞEMSETTİN SAMİ'S CONTRIBUTION TO TURKISH FOLKLORE STUDIES

Abstract

The fact that is Şemsettin the first Turkish novelist, representative of dictionary studies and an important feature of the history of literature Sami is one of the first researchers of folklore along with some other writers in the Tanzimat era. Şemsettin Sami, who continued Bektashi lodge in accordance with family tradition, used elements of folklore in the works of fiction and drama. However his works on the Orkhon Inscriptions and Kutadgu Bilig are pioneer in the Turkish culture and folklore studies. He also wrote issues related folklore such as anthropology and mythology within "mobile library" scope. His two-volume collection of joke named Letaif and four-volume collection of aphorisms named Emsal directly related to folklore studies. With institutions of slavery and concubinage the drawbacks of an arranged marriage describes a critical manner in the first domestic novel " Taaşuk-i Talat and Fitnat".

In this paper will be discussed Şemsettin Sami's contributions to folklore studies, who is scientifically researched a lot of other aspects.

Key Words: Şemsettin Sami, Turkish Folklore Studies, Joke, Proverbs.

Giriş

Avrupa'da Orta Çağ'dan sonra gelişen keşif ve sömürgecilik kavramları çerçevesinden bakıldığında öteki veya "barbar" kabul edilen "ilkel"i araştırma maksatlı görünen çalışmalar, dünyada folklor ve halk edebiyatına yönelişin ilk tohumları sayılabilir. Sanayi devrimi ve sonrasında Avrupa uluslarının oluşumu sürecinde sistematik olarak işlev gören folklor, modernizmin ürünü olan ulusal kültür ve kimliklerin inşasında önemli rol oynamış olan "halk"ın ürettiği değerler bütünü olarak tanımlanmış bir kavramdır. Son imparatorlukların çökmesine

* Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ali_duymaz@hotmail.com.

paralel olarak değişen ekonomik, sosyal ve siyasî yapı, kültür ve edebiyatı da etkilemiş; “klasik” edebiyatlar yerine halkın ürettiği saf, bozulmamış, temiz ve ortak ruhu temsil eden ürünlerin işlenmesi tekniği kullanılarak yeni millî edebiyatlar oluşturulması yöntemi, yani millî romantizm anlayışı benimsenmeye başlamıştır. Endüstrinin hammaddesi benzetmesiyle söylersek kapitalizmle paralel gelişen folklor çalışmaları, bir yandan müzeleme ve sergileme ağırlıklı olarak tespit ve kaydedilirken aslında bir yandan da işlevi kalmamış “avam” işleri olarak görülmekteydi. Nitekim gerek “millî edebiyat”ın malzemesi olarak görülmesi, gerekse daha sonraları olduğu gibi bilimin malzemesi olarak değerlendirilmesi aslında yüceleştirilmiş gibi görünen halkın ve onun ürettiği ürünlerin, yani folklorun kendi başına bir anlam ve değer ifade etmediği, muhakkak işlenmesi gerektiği alt anlamını da taşımaktaydı.

Kaba hatlarıyla özetlediğimiz bu sürecin ülkemizde de benzer bir macera takip ettiğini söyleyebiliriz. Felsefi alt yapısı eksik olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu da resmi bir dönüm noktası olarak 1839 Tanzimat Fermanı ile batılı gibi davranma, kurallarını ve kurumlarını batılılaştırma projesini zorunlu ve gönüllü olarak benimsemiştir. Bu dönüşüme iç toplumsal dinamiklerin ne kadar hazır olduğu sorusunu bir yana bırakırsak batılı gibi davranma endişesini taşıyan Osmanlı aydınının 1839-1908 arasındaki edebî ve kültürel faaliyetlerini bu eksenle değerlendirebiliriz. Şüphesiz ki bu süreçte egemen olan Batılı kültürleri siyasal anlamda da daha ziyade Fransa ve İngiltere temsil etmektedir. Oysa II. Meşrutiyetten sonra bu belirleyici siyasal ve kültürel güç Almanya'ya geçecek, “halk” fikri yerini “Türk” fikrine bırakacaktır. Belki de bu yüzden Türkiye’de halkbilimi çalışmalarını, bu konudaki ilk yazılardan, yani 1913-1914 yıllarındaki M. F. Köprülü, R. Tevfik, Z. Gökalp çizgisinden başlatmak bilimsel ve resmi bir ilke halinde benimsenmiştir. Çok az sayıda araştırmacı bu zahirin arka planında yer alan siyasi ve düşünsel realiteyi, yani II. Meşrutiyeti ve onun getirdiği fikri zemini dikkate almıştır. Bu bağlamda folklor çalışmalarını daha geriye taşımak isteyenler ise, Türkçülük akımıyla paralellik kurarak ancak XX. yüzyılın başına kadar taşıyabilmişlerdir¹.

Oysa biraz önce sözünü ettiğimiz keşif ve sömürgecilik ruhu, günümüze kadar varlığını bilimsel çerçevede de sürdürmüş olan oryantizmi doğurmuş, bu çerçevede değişik yöntem ve istikametleri olsa da sonuçta amacı aynı olan oryantizmin bir alt dalı olarak Türkoloji de bilim alanına girmiştir. Bu çerçevede Macar veya Fin bilim adamları gibi köken arama ve uluslaşma çabaları içindeki halis niyetli Türkologlar kadar emperyal gayeler güden siyasal yapıların hizmetinde görev alacak olan Türkologlar da yetişmiştir. Başlangıcını daha geriye götürmek mümkün olan yabancı araştırmacıların öncülüğündeki Türkoloji araştırmaları, öncelikle millî ve sade dil hassasiyetiyle başlamıştır. Osmanlı klasik edebiyatınca –belki de halef selef olmak yüzünden- meşru kabul edilmeyen Osmanlı öncesi ve dışı dil yadigârları üzerinde araştırmalar yapılmış, sınırlarını batıya doğru zorlarken bir yandan da millî kökenlerinden uzaklaştığı düşünülen Osmanlı coğrafyası yerine millî köken coğrafyası olarak Asya içlerinde oluşturulan kültür ve edebiyat eserleri öne çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak hala bu aydınlar Osmanlı’dır, halk Osmanlı’dır, siyasî doku ve coğrafya yerli yerinde durmaktadır. Dolayısıyla 1908 II. Meşrutiyeti ve arkasından gelen 1912 Balkan Harbi’ne kadar Osmanlı aydını ve bürokrasisi, çözümlere rağmen Osmanlı kalmayı sürdürmüştür. Bu yüzden aslında folklor ve halk edebiyatı kokusu hissedilen çalışmalar da bu zamana kadar “Osmanlı halkı”nın ürettiği eserler gibi telakki edilmekte, halkın adı –daha önce dilin adı konamadığı gibi- bir türlü konamamaktadır. Aslında bu ad, o dönemde yaptıkları Türkoloji çalışmalarında dolaylı olarak Türk halkbilimi çalışmaları da yapmış olan

¹ Dursun Yıldırım “Türkiye’de folklorun bir ilim şubesi olduğu, eldeki bilgilere göre 1900’lü yılların başlarında anlaşılmıştır. Bu bir tesadüf değildir. Hâdise, bu yıllarda gelişmeğe ve yayılmağa başlayan Türkçülük hareketi ile organik bir biçimde bağlıdır.” Demektedir (Yıldırım 1998: 52).

DUYMAZ, Şemsettin Sami'nin Türk Folklor... AKAD, 1 [2], 51-59

araştırmacılar tarafından çoktan konmuştur. Bunların arasında özellikle W. Radloff, B. Bartok, W. Eberhard, F. Giesse, G. Jacob, U. Johansen, F. W. Hasluck, I. Kunos, F. Luschan, T. Menzel, G. Mezsaros, G. Nemeth, K. Reinhard, H. Ritter, W. Ruben gibi isimler sayılabilir (Çobanoğlu 2002: 52).

Kısacası Tanzimat döneminde yapılan folklor ve halk edebiyatı mevzularıyla ilgili çalışmaların açıkça Türk kimliğine göndermeler yapmakta çekingen oldukları, en azından kendilerinden sonra gelen Ziya Gökalp, Fuat Köprülü veya Rıza Tevfik gibi isimlere oranla söylenebilir. Kanaatimce bunun üç sebebi vardır. İlk olarak konu, düşünce ve motifler yenidir ve Osmanlı aydınları yetişmeleri ve müktesebatları itibarıyla bu düşünce ve konulara yabancıdırlar. İkinci sebep siyasî ve sosyal dokunun pratiğidir, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun şeklen de olsa gücünü koruyor olmasıdır. Üçüncü sebep ise siyasi yapının ve aydınların üzerinde kültürel ve siyasî etkisi hissedilen güçlerin kendi iç dinamiklerindeki parametreleridir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse Tanzimat dönemi aydınlarının edebî ve kültürel anlamda etkisinde oldukları Fransız kültür ve edebiyatının parametreleri ile daha sonraki dönemin, yani İttihat ve Terakki çevresindeki Millî Edebiyatçıların etkilendiği Alman kültür ve edebiyatı paralel parametrelere sahip değildirlere. Bu etkileri somut ve doğrudan olmasa da genel hatlarıyla kabul etmek gerektiğini, bazen siyasî etkiyle kültürel ve edebî etkinin farklı kaynaklardan geldiğini, bunların kendi içinde çeşitliliklerin varlığını reddetmediğimi de ifade etmek isterim. Hatta mesela Şemseddin Sami'nin yazdığı bazı tiyatro eserleri yayımlandığı dönemde sahnelenmesi yasaklanmış, bu eserler İttihat ve Terakki yönetiminde zulme karşı halkı ikaz anlamında defalarca sahnelenmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere halkbiliminin doğuşunu ve gelişimini sağlayan siyasi ve fikri alt yapıda sadece milliyetçilik veya Türkçülük akımı etkin olmamıştır. Aynı zamanda Tanzimat'ın temel prensiplerinden "mahallileşme" ve halkçılık da çok etkilidir. Halkçılık kavramı aslında Tanzimat'la beraber öne çıkan, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyetin kuruluş yılları arasında yerini büyük oranda milliyetçiliğe bırakmakla beraber yeni Türk devletinin dikkate aldığı, Bolşevik devrimiyle kuzeyden gelen etkilerle daha da palazlanan bir düşünce olarak 1950'lere kadar egemen olan bir düşünce akımıdır. Nitekim Dursun Yıldırım tasnifindeki "sentezci dönem" (Yıldırım 1998: 66) bu iki kavramın karışımıyla oluşan bir dönem olmalıdır. Ancak halkbilimi çalışmalarının tarihi konusunda en ciddi dikkatleri sarf edenlerin başında gelen Dursun Yıldırım'ın, Tanzimat dönemini "Örtülü Devre" ifadesiyle tanımladığını da burada belirtmeliyiz (Yıldırım 1998: 65). Özkul Çobanoğlu'nun sınırlarını tam tayin etmekten ve ayrıntıya girmekten sarfi nazar ettiği, ancak yabancı Türk halkbilimcilerin çalışmalarını da kattığı "bu" dönemi "19. Yüzyıl Türk Halkbilimi Çalışmaları" başlığı altında değerlendirme önerisi bulunduğunu da kaydetmeliyiz (Çobanoğlu 2002: 44). Bu devre halkbilimcilerin genel olarak ilgi alanına girmemiş, yeni Türk edebiyatı alanında çalışanlar ise bu devreyi batı tesirinde bir dönem olarak algılamayı tercih etmişlerdir. Kısacası bu devre özellikle halkbilimciler açısından büyük oranda adı gibi "örtülü" kalmıştır.

Kökenleri daha eski tarihlerde olmakla birlikte resmî anlamda Tanzimat Fermanı'yla başlatılan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme veya batılılaşma çalışmaları, en çok aydınlar ve özellikle de edebiyatçılar arasında etkili olmuştur. Başlangıçta biraz gelişigüzel ve taklit ürünü olan bu çalışmalar, Cumhuriyet'in kurulmasıyla siyasî sonuçlarını da vermiştir. Tanzimat'ın temel ilkelerinden olan halkçılık ve milliyetçilik akımları, Osmanlı İmparatorluğunun sürdürdüğü siyasî ve sosyal yapısıyla tamamen ters açı yaptığı için geçiş süreci oldukça uzun ve meşakkatli olmuştur. Bu anlamda değişimin aydın ve bürokrat çevrelerin öncülüğünde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Tanzimat devri yazar ve ediplerinde örtülü de olsa

milliyetçilik ve halkçılık fikirlerinin ilk tohumlarını bulmak mümkündür. Bunlar özellikle dil ve edebiyat eserlerinde görülürken o güne kadar edebî bir ürün olarak görülmeyen tarihsel yazılı abideler de dikkati çekmeye başlar. Diğer yandan bütün Tanzimat yazarları, eserleriyle halka ulaşma ve cahil kabul ettikleri halkı bilgilendirme amaçlı çalışmalara girişirler. Bunlar gazete, dergi yayımlama, roman ve tiyatro gibi yeni türleri deneme, halkın anlayabileceği dili kullanma ve bu dilin edebî yadigârlarını hatırla(t)ma, hatta sözlük ve ansiklopediler gibi halkın bilgilenmesini sağlayıcı eserler verme şeklinde özetlenebilir. Ayrıca bütün bunları yaparken yaslandıkları Batı kültüründeki örnekleri tercümelerle okuyucuya kazandırma da önemlidir. Bu çerçevede engel gördükleri alfabe konusuna da kafa yormuşlar, değişik teklif ve telkinlerle alfabe meselesini gündemde tutmuşlardır. Hemen hemen tüm Tanzimat yazarları gazete ve dergi çıkarmışlar ya da halka ulaşabileceğini düşündükleri bu tür yayın faaliyetlerinde yer almışlardır. Yine her Tanzimat yazarı, tiyatro ve roman türünde eser vermiş, ya da çeviri faaliyetinde bulunmuş, atasözleri, fıkralar, efsaneler gibi halk verimlerini toplama veya derleme yoluna gitmiş, sözlük ve ansiklopedi hazırlama gayreti içinde olmuştur.

Bunların içinde hemen her alanda eser vermiş en velut yazarların başında şüphesiz ki Şemseddin Sami gelmektedir. Gerçi Şemseddin Sami bilhassa “darbimesel” ve “hikâye” çalışmaları yapan diğer Tanzimatçıların, yani Şinasi'nin, Ahmet Mithat Efendi'nin, Ziya Paşa'nın biraz gölgesinde kalmış, bir ansiklopedist ve sözlükçü olarak öne çıkarılırken diğer yönleriyle arka plana itilmiştir. Oysa bazı kaynakların ilk Türkçü yazarlardan kabul ettiği Şemsettin Sami, Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Yanya ilinin Ergiri Sancağına bağlı Pirmedi ilçesinde Dağlı bucağının merkezi olan Fraşer'de 1850 yılında doğmuş Arnavut asıllı bir Osmanlı aydınıdır ve aslında ömrünün sonuna kadar da Osmanlı kalmıştır (Hayatı ve edebi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Levend 2010)².

Türk diline ve Türk kültürüne 55 eşsiz eser kazandıran Şemsettin Sami, iyi bir eğitim almıştır, birkaç yabancı dili çeviri yapabilecek kadar iyi derecede bilmektedir. Özellikle dil bilgisi, ansiklopedi ve sözlük alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Şemsettin Sami'nin halk kültürü ve folklor alanında öncü sayılabilecek çalışmaları da bulunmaktadır. Bu bildiride biz onun değişik başlıklar altında topladığımız eserlerinin halk kültürüyle ilgisi üzerinde duracağız.

Dilbilim ve Alfabe Faaliyetleri

İlk Türkçüler olarak kabul edilen ve Batı tesirinde de olsa bilimsel anlamda “basit” ve “millî” dille edebiyat üretmeye çalışan Tanzimat döneminin temsilcileri Şemsettin Sami³, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Veled Çelebi, Bursalı Tahir gibi şahsiyetlerdir. Bu anlamda dil araştırmaları Tanzimat döneminde önem kazanmaya başlamıştır. Bilindiği üzere dilbilim çalışmaları Avrupa'da bağımsız bir bilim dalı olarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru şekillenmiştir. Dilbilim kavramının Türk aydınları arasında bilindiğinin göstergelerinden biri ise Şemsettin Sami'nin 1887'de yazdığı “Lisan” başlıklı “ilmü'l lisan” yani dilbilim kitabıdır (Böler 2009). Tasrifat-ı Arabiyye, Yeni Usul Elifba-yı Türkî, Nev Usul Sarf-ı Türkî, Tatbikat-ı Arabiyye, Küçük Elifba, Kavaid-i Sarfiyye-i Arabiyye, Kavaid-i Nahviyye-i Arabiyye, Arnavutça Alfabe, Arnavutça Gramer gibi dilbilimine ait ilk ve öncü eserler kaleme alan Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Fransavî,

² Bildirimizde Şemseddin Sami'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı için (Levend 2010) kullanılmıştır. Bu yüzden her kullanıldığı yerde ayrıca atıf yapılmamıştır.

³ Prof. Dr. Doğan Aksan'ın yaptığı bir araştırmaya göre, İslamiyet'ten önce Göktürkçe'de yabancı sözcük oranı % 1'in altında, Uyurca'da % 2-5 arasındadır. İslamiyet döneminin başlarında yazılan Kutadgu Bilig'de yabancı sözcük oranı % 2 dolaylarındadır. Bu oran, 13. yüzyılda yazılan Atabetü'l Hakayık'ta % 20'ye, 15. yüzyıl eseri olan Mevlid'de % 26'ya, 15. yüzyıl şairi Bakî'de ise % 65'e çıkmıştır. Bu oran Namık Kemal'de % 62, Şemsettin Sami'de % 64, Türkçeci Ziya Gökalp'ta % ise 55'tir (Aksan1977).

DUYMAZ, Şemsettin Sami'nin Türk Folklor... AKAD, 1 [2], 51-59

Kamus-ı Türkî, Kamusu'l-A'lâm, Kamus-ı Arabî gibi sözlükleri de vardır ve bu sözlükler bugün dahi aşılammış, en sık kullanılan sözlükler olma özelliklerini korumaktadırlar.

Şemseddin Sami'nin ilgi duyduğu bir diğer konu olan alfabe meselesi, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınının gündemine girmiş bir konudur. Çünkü özellikle Fransız edebiyatı ve kültürünün etkisi, Osmanlı aydınınını alfabe konusunda arayışlara sevk etmiştir. Gerçi ilk zamanlar alfabe çabaları Osmanlı devleti ile İslâm'ın birliğini tehdit eden olumsuz çabalar olarak görülmüşse de Ahmet Vefik Paşa, Ebüzziya Tevfik ve Şemsettin Sami bu konuda çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Hatta Şemseddin Sami, Latin harfleri esaslı Arnavutça alfabeyi oluşturmuştur. Şemsettin Sami'nin bu örneğinden yola çıkan Süleyman Tevfik de Latin alfabesi esaslı ilk Türk alfabesi teklifini ortaya atmıştır.

Şemsettin Sami ayrıca Türk dilinin en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig ile Orhun Abideleri'ni Türkçe'ye kazandırmış, Türk okuyucusunu bu eserlerden haberdar etmiştir. Kutadgu Bilig adlı eseri ne yazık ki basılmamıştır. Burada bizce eserleri arasında müstesna bir yere sahip olan ve sağlığında yayımlanamayan Orhun Abideleri üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Orhun Abideleri:

Şemsettin Sami'nin yayımlamaya ömrünün yetmediği önemli eserlerinden birisi **Orhun Abideleri** adını taşımaktadır. Şemseddin Sami'nin kendi el yazısıyla üzerinde 19 Muharrem 1321 (4 Mart 1903) tarihi bulunan 104 sayfalık bir deftere yazdığı Orhun Abideleri, yayımlanması çok sonraları gerçekleşmiş olsa da bu konuda Türkiye'de yapılmış ilk bilimsel çalışma sayılabilir. Arnavutluk Devlet Arşivleri A.Q.S.H. A.51.D12.J.55 numarada kayıtlı olan eser, Ahmet Mithat Efendi'nin katıldığı Stocholm Müsteşrikler Kongresi'nde Thomsen'in kendisine hediye ettiği **Orhun Abideleri** adlı esere dayanmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin bu eseri Şemsettin Sami'ye verdiği, Şemsettin Sami'nin de bu çalışmadan yola çıkarak Orhun abideleri üzerinde ilk çalışmayı yaptığı malumdur. Ancak Şemseddin Sami'nin sadece Thomsen'in eserine dayanmadığı, Radloff'un eserini de gördüğü ve iki eseri karşılaştırarak kendi düşüncelerini de eklediğini söylemek mümkündür. Eser, yıllar sonra Gıyasettin Aytaş tarafından bazı kritiklerle yayımlanmıştır (Aytaş 2011).

Bu arada aynı konuda bir eser veren Necip Asım Yazıksız'ın kitabını hazırlarken, Thomsen ve Radloff metinleri yanı sıra Şemsettin Sami'nin yayımlanmamış Orhun Abideleri adlı eserinden de faydalandığı açıktır. Hatta Faruk Kadri Timurtaş, iki eseri karşıladırdıktan sonra Necip Asım Yazıksız'ın Şemsettin Sami'nin müsveddelerini kullandığı sonucuna ulaşmıştır (Böler 2009). **Orhun Abideleri** adlı eser için söyleyebileceğimiz bir başka husus ise bu eserin hazırlanmasının arka planındaki Thomsen etkisidir. Ama Şemseddin Sami'nin eserleri arasında onu Türkçü bir anlayışa sahip kılacak en önemli çalışmalardan birisi **Kamus-ı Türkî** ise birisi de **Orhun Abideleri** olmalıdır. Çünkü bu eser, onun Osmanlı kimliğine uyumlu değildir.

Edebî Faaliyetleri

Romanları

Tanzimat'la edebiyatımıza giren birçok yeni tür gibi roman da önce çeviri ve uyarlama eserlerle edebiyatımızda boy göstermiştir. Şemseddin Sami'nin bugünkü anlamda romancılığın ilk örneği olarak kabul edilen **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat** adlı eserine geçmeden önce onun **Sefiller** (Les Miserables)'i tercüme ettiğini ve ilk çeviri roman olan Telemaque adlı eserden on sekiz yıl sonra 1877 yılında yayımladığını da hatırlatmalıyız. Çünkü Şemseddin Sami'nin bilinmeyen bir çeviri romanının **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat** romanını ne kadar etkilediğini Zeynep Kerman yazmıştır. Kerman, **Taaşuk-ı Tereze ve Cozeb** (İstanbul Hadika Matbaası 1290/1873) adını

taşıyan eserin Şemseddin Sami tarafından Leonard'ın "Lettres des deux amants habitans de Lyon" (1783) adlı mektup tarzında yazılmış romanının İtalyanca tercümesinden çevrildiğini belirtmektedir. Kerman, bir dönem çok sevilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiş olan Leonard'ın bu eserinin Tereze'den Kostanza'ya yazılmış sekiz, Cozeb'ten Tereze'ye yazılmış iki mektup ile Tereze'den Cozeb'e yazılmış mektubun baş kısmından ibaret olduğunu belirterek dilinin, devrine göre oldukça sade olduğunu ifade etmektedir. Şemseddin Sami'nin bu eserden bir yıl önce yayımladığı Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'a gerek isim, gerek konu, gerekse bir anlatım vasıtası olarak mektuplardan istifade imkânını verdiğini söylemek yerinde olacaktır. Şemseddin Sami'nin Tereze'nin adını aynen vermesine rağmen, erkek kahraman Faidoni'nin adını Cozeb olarak değiştirmesini dikkat çekici bulan Kerman, "belki de kendi roman kahramanlarının adlarının da (Talat ve Fitnat) aynı harflerle başlaması, okuyucuda bir adapte izlenimi uyandıracak endişesiyle bu yola başvurmuş olabilir" demektedir. (Kerman 1997)

Batıda, özellikle de Fransa'da popüler olan romanların Türkçeye çevrilmesi veya adapte edilmesiyle başlayan roman türüyle ilgili hareketler, daha sonra kısmen geleneksel anlatıların da tesiriyle telif edilen ilk romanlara yerini bırakır. İlk görüşte aşk gibi romantik aşklar ve görücü usulüyle evlenme geleneklerinin tasviri anlatımını esas alan bu eserlerden birisi de ilk romancımız Şemseddin Sami'nin, **Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat** adlı romanıdır. Şemseddin Sami'nin günümüzden bakıldığında ancak bir "roman denemesi" sayılabilecek olan eseri, çağdaşı diğer yazarların romanları gibi Avrupa romanı kadar eski Türk hikâyeciliğinin karakterini taşır. Boratav bu hususta "*Şemsettin Sami'nin hikâyesinde yer yer şive taklitleri, konuşma kısmının hikâye kısmına bağlanmasındaki dramatik eserlere mahsus teknik, meselâ konuşma esnasındaki hareketleri, hikâye kısmına bağlamadan, kısaca izah etmek gibi usuller, meddah hikâyelerinin, tâ Hüseyin Rahmi'ye kadar modern romana geçmiş, ancak Servet-i Fünun romancılarından sonra tasfiye edilmiş eski gelenekleridir.*" demektedir (Boratav 1982: 309-310). Bazı araştırmacılar tarafından zayıf ve kusurlu bulunsa da Şinasi'nin Şair Evlenmesi adlı piyesi edebiyat tarihimiz açısından nasıl ilk tiyatro eseri sayılıyorsa Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat da ilk romanımız olarak kabul edilmektedir. Üstelik her iki eser de teknik ve tür olarak Batılı iken konu, tipler ve diyaloglar bakımından geleneksel hikâyeciliğe yaslanmaktadır. Ancak bu romanın âşık edebiyatıyla paralel gelişen halk hikâyeciliği veya meddahlık geleneğiyle somut bir bağlantısı olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca bu romanın gerek dil, gerek konu, gerekse üslup olarak ne kadar halka hitap edebileceği de doğrusu soru işaretleri doğurmaktadır.

Tiyatro

Şemsettin Sami'nin en verimli olduğu türlerden biri de tiyatrodur. Şemsettin Sami'nin **Besâ yahûd Ahde Vefâ** (1874), **Seydi Yahya** (1875) ve **Gâve** (1876) adlarını taşıyan tiyatro eserlerinden folklor ve halk edebiyatıyla ilgili olan Gave'dir.

Tanzimat döneminde tiyatro yazarlarından bir kısmının tarihî konulara yöneldikleri görülmektedir. Bu tarihî konular, ilk dönem eserlerinde genellikle Türk tarihi dışından seçilmiştir. Bu durumun iki sebebi olabilir: Ya yeteri kadar Türk tarihiyle ilgili bilgi ve kaynak bulunmamaktadır. Ya da bu yazarlar siyasî sebeplerle Türk tarihine yönelmekte çekingen davranmaktadırlar. Bu durum Şemsettin Sami'de de görülür. Şemseddin Sami'nin **Gave** ve **Seydi Yahya** adlı oyunlarının konuları yabancı tarihlerden seçilmiştir. Gerçi **Gave** adlı oyun Şehname kaynaklıdır. Bu anlamda tarihsel değil, mitoloji veya destan kaynaklı sayılmalıdır. Gave'nin konusu Firdevsi'nin anlattığı bir efsaneye dayanmaktadır. Şemsettin Sami'nin bu eseri Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet döneminde zulme karşı bir eser olarak sahneye konmuştur. **Gave**, aynı yıllarda Azerbaycan'da Süleyman Sani Ahundof ve Samed Mansur tarafından Azerbaycan Türkçesi'ne aktarılarak bir çok defa sahnelenmiş ve büyük ilgi görmüştür. Eser, Azerbaycan'da

DUYMAZ, Şemsettin Sami'nin Türk Folklor... AKAD, 1 [2], 51-59

1930'lu yıllara kadar Azerbaycan sahnelerinde sergilenmeye devam etmiş, hatta Tebriz ve Tahran gibi İran şehirlerinde de sahnelenmiştir.

Dergi ve Gazete Faaliyetleri

Halk eğitimini önemli gören Şemsettin Sami, devrinin diğer yazarları gibi gazete ve dergicilikte de önemli işler gerçekleştirmiştir. Hadika, Trablusgarp, Sabah, Terceman-ı Şark, Aile Dergisi gibi dergi ve gazeteleri yayımlayan, bunlarda yazılar yazan Şemsettin Sami'nin ilk tecrübesi 1874'te gittiği Trablusgarp'ta "Vilayet Gazetesi"ni yönetmesidir. 1876'da yayımlanmaya başlanan Sabah gazetesinin başyazarı olan Şemsettin Sami, Tercüman-ı Şark gazetesinde çalışmış, bu gazetenin kapanmasından sonra Aile (1880) ve Hafta (1881-1882) dergilerinde yazılar yazmıştır.

Türk Dünyasıyla İlgisi

1870'li yıllarda İstanbul'da bulunan İsmail Gaspıralı, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Emin Bey ve Necip Asım Bey gibi Osmanlı aydınlarıyla tanışmış, onlarla dost olmuş, bu Osmanlı aydınlarından etkilenmiştir. Türk dünyasının dil ve kültür birliği içerisinde bulunması gerektiğini savunan bu aydınlar grubunun etkisiyle 1875'te İstanbul'dan Bahçesaray'a dönen Gaspıralı, Kırım Türkçesinde de sade ve basit dil kullanma, gazete ve dergi çıkarma gibi faaliyetlere girişmiştir (Kaymaz 2005).

Halk Edebiyatıyla İlgili Eserleri

Şemseddin Sami'nin Cep Kitapları arasında yayımladığı eserlerden üçü halk edebiyatı konularıyla yakınlık göstermektedir. Bunlar Esâtir, Letâif ve Emsâl'dir.

Esâtir

Mitolojiyi ilgilendirmekle birlikte dinler tarihi açısından da önemli olan ve Türkçe'de ilk olma özelliği taşıyan bu eser, 1878 yılında yayımlanmıştır. Doğu ve Batı halklarının mitolojileri ile mitolojik terim ve kavramlarını tanımlama içerikli bir çalışma olan Esâtir, Yunan, Roma, Hint mitolojileriyle birlikte Mısır, Fenike, Asur, Kartaca, Çin, Arap, Kıpti, Kelt, Cermen, Süryanî, İran, İskit, Etrüsk, İskandinav ve Japon mitolojilerine de temas etmiş, Peru ve Meksika inançları ve mitolojik tasavvurları hakkında dahi bilgiler vermiştir. Görüldüğü gibi eserde Türk mitolojisinden herhangi bir bahsi yoktur. Çünkü Osmanlı klasik edebiyatının ve aydınının dünyasında o güne kadar böyle bir kavram hiç olmamıştır.

Letaif

Fıkra konulu bir çalışma olan Letâif'te 436 adet küçük fıkra metni yer almaktadır. Bu fıkralar "ibret-engiz ve hikmet-âmez" metinlerdir. Yani yine Osmanlı mizah anlayışı ve geleneği çerçevesinde meşrulaştırılmaya çalışılan latifeler yayımlandığı görülmektedir. O devirde bir çok yazar veya şair tarafından latife kitabının yayımlanması aslında bu geleneğin halktan değil klasik edebiyattan beslendiğini ortaya koymaktadır.

Emsal

Bu eser, başlığına ve o devirdeki birçok yazarın benzer adları taşıyan eserleri olduğuna bakılarak atasözleri derlemesi olarak düşünülebilir. Ancak eser, 2919 "hikemiyat-ı emsal", yani özdeyiş barındıran bir eserdir. Bu vecizelerin önemli bir kısmı Doğulu ve Batılı düşünürlerin özdeyişlerinden çeviridir, bir kısmı ise kendi yazdığı özlü sözlerdir.

Sonuç

Tanzimat Döneminin diğer yazarları gibi Şemsettin Sami'nin de iki ana beslenme kaynağı Osmanlı ile Batı'dır. Batı genel anlamda yöntem ağırlıklı olmak üzere etkili olurken bu yeni tür ve yöntemlerin malzemesi ise Osmanlı kültür ve edebiyatıyla ilgili müktesebattır. Yani Letaif'te olduğu gibi fıkra veya latife dendiğinde Nasrettin Hoca gibi halk fıkraları yerine Osmanlı Edebiyatındaki letaif geleneği akla gelmekte ve malzeme buradan seçilmektedir. Aynı şekilde Tazimat yazarlarının birçoğunda görülen en yaygın konulardan biri olan atasözleri, henüz halktan modern halkbilim yöntemleriyle yapılan derlemelerden oluşmamakta, nasıl toplandığı belli olmayan biçimde muhtemelen yazılı kaynaklardan toplama usulüyle bir araya getirilmektedir. Divan edebiyatının kullandığı mitolojinin Şehname kaynaklı olduğu malumdur. Esatir deyince Şemsettin Sami Batı kültürünün temelindeki Yunan mitolojisini veya Şehname'yi bilmektedir. Henüz ne Dede Korkut ne de diğer mitolojik kaynaklar tanınıp bilinmediği için bir Türk mitolojisinin varlığından bile söz edilememektedir. Nitekim Şemsettin Sami'nin Gave adlı tiyatrosu tamamen Şehname kaynaklı bir efsaneye dayanmaktadır. Ancak Şemsettin Sami, el yordamıyla da olsa yaptığı bu çalışmaların dışında Türk kültür ve edebiyatının bütün Osmanlı medeniyeti boyunca ihmal edilmiş yeni alanlarına da yönelmeyi başarmıştır. Bunlar arasında en önemli yeri şüphesiz Orhun Abideleri ve Kutadgu Bilig gibi eserler tutmaktadır. Osmanlılığın batılı anlamda bir ulusçuluğa evrilmesi süreci içinde yer alan bu çabalar Şemsettin Sami'yi kendi etnik kökeniyle ilgili çalışmalara da yöneltmiştir, bu noktada da öncü çalışmalar yapmasına zemin hazırlamıştır. Ancak o yaptığı çalışmalarla Osmanlılıktan Türk kimliğine geçişin öncü çalışmalarını yaptığı gibi kısmen Arnavut kimliğinin oluşmasına zemin teşkil edecek çalışmalar da gerçekleştirmiştir. Ama ne olursa olsun bunları bilinç derecesi yüksek çalışmalar olarak değerlendirmek zordur ve Şemsettin Sami arayışlar döneminin Osmanlı aydınından çok da farklı bir çizgiye sahip sayılamaz. O, çalışkan bir sözlük ve ansiklopedi bilgini, bilgiyi ve halkın eğitimini esas alan bir öğretici, roman ve tiyatro türlerinde eserler veren bir edip, dil bilgisinin genişliği çerçevesinde mukayeseli dilbilim araştırmalarının öncüsü olsa da sonuçta bir Osmanlı aydınıdır.

Kaynakça

AKSAN, Doğan (1977). "Köktürkçeden Bugüne Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması", *Türk Dili*, (313), 344-347.

ALTUNBAY, Müzeyyen (2013). "Gıyasettin Aytaş, Orhun Abideleri ve Şemsettin Sami, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011", *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(2), s. 84-87.

AYTAŞ, Gıyasettin (2011). *Orhun Abideleri Şemsettin Sami*, Ankara: Akçağ Yayınları.

BORATAV, Pertev Naili (1982). "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat (1982) 1*, İstanbul: Adam Yayıncılık. (304-319)

BÖLER, Tuncay (2009). "Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 25, Bahar, 195-208.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, 2. Bs., Ankara: Akçağ yayınları.

GÜNDÜZ, Osman (2009). "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 /1-I Winter 2009, 763-798

KAYMAZ, Zeki (2005). "İsmail Bey Gaspıralı'da Dilde Birlik Fikri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, V(1), İzmir, s. 75-78.

DUYMAZ, Şemsettin Sami'nin Türk Folklor... AKAD, 1 [2], 51-59

KERMAN, Zeynep (1997). "Şemseddin Sami'nin Bilinmeyen Tercümesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım, 551, s. 441-444.

LEVEND, Agâh Sırrı (2010). *Şemsettin Sami*, İstanbul: Can Yayınları.

Şemsettin Sami (1874). *Besâ Yahûd Ahde Vefâ*, İstanbul: 1292 / 1874.

Şemsettin Sami (1875). *Seydi Yahyâ*, İstanbul: 1292 / 1875.

Şemsettin Sami (1876). *Gâve*, İstanbul: 1293 / 1876.

Şemseddin Sami (1893). *Esâtir*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Şemsettin Sami (1979). *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz.: Sedit Yüksel, 2. Bs. Ankara: AÜ DTCF Yayınları.

Şemseddin Sami (2004). *Dünya Mitolojisinden Örnekler Esatir*, Haz. Cengiz Batuk, İstanbul: İnsan Yayınları.

Şemsettin Sami (2004). *Seydî Yahyâ*, Haz: Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Şemsettin Sami (2005). *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz.: Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları

Şemseddin Sami (2010). *Emsâl (Özdeyişler)*, Haz. İbrahim Öztürkçü, İstanbul: Akademik Kitaplar.

YILDIRIM, Dursun (1998). *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları.